

MATONAT TUSHUNCHASINING O'ZBEK XALQ AFSONA VA ERTAKLARIDA AKS ETISHI

Ahmedova Feruza Asrorovna

Samarqand davlat Chet tillar instituti

Ikkinchi chet tillar kafedrasi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15275305>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodida, xususan afsona va ertaklarda, matonat tushunchasining ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalarida uchraydigan matonat bilan bog'liq syujet va motivlar, obrazlar tizimi va badiiy vositalar o'rganilgan. Natijalar matonat tushunchasining o'zbek milliy mentalitetida tutgan o'rnini va uning zamonaviy talqinlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: matonat, o'zbek xalq ertaklari, afsona, xalq og'zaki ijodi, milliy qadriyatlar, badiiy tasvir vositalari

Аннотация: В данной статье анализируется выражение понятия стойкость в устном народном творчестве узбеков, в частности в мифах и сказках. В ходе исследования изучались сюжеты и мотивы, система образов и художественные средства, связанные с стойкостью, встречающейся в образцах устного народного творчества. Результаты раскрывают место понятия стойкость в узбекском национальном менталитете и его современные интерпретации.

Ключевые слова: стойкость, узбекские народные сказки, мифы, устное народное творчество, национальные ценности, средства художественного изображения

Abstract: This article analyzes the expression of the concept of perseverance in Uzbek folk oral creativity, in particular in myths and fairy tales. In the process of research, a system of plots and motives, images and artistic means associated with perseverance, which are found in samples of folk oral creativity, are studied. The results reveal the place of the concept of perseverance in the Uzbek national mentality and its modern interpretations.

Keywords: perseverance, Uzbek folk tales, myth, folk oral creativity, national values, tools of artistic image

O'zbek xalq og'zaki ijodi asrlar davomida shakllangan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan bebaho ma'naviy xazina hisoblanadi. Unda xalqning dunyoqarashi, urf-odatlar, qadriyatlari va axloqiy tamoyillari chuqur aks etgan. Ana shunday muhim ma'naviy-axloqiy tushunchalardan biri matonatdir [1]. Matonat - insonning hayotiy qiyinchiliklar va turli sinovlar oldida o'zini

yo'qotmasdan, belgilangan maqsad sari dadil intilishi, bardoshli va chidam bilan harakat qilishini anglatuvchi olijanob fazilat hisoblanadi [2].

Zamonaviy globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, yoshlar ongiga singdirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Matonat tushunchasi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan, aksincha, tezkor o'zgarishlar davrida yanada muhimroq ahamiyat kasb etmoqda. Zero, matonatli bo'lish nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim omil hisoblanadi.

Maqolaning asosiy maqsadi o'zbek xalq ertaklari va afsonalarida matonat tushunchasining qay tarzda aks etganini aniqlash va tahlil qilishdan iborat. Bu orqali milliy qadriyatlarimizning naqadar teran va serqirra ekanligini, zamonaviy tarbiya jarayonida ulardan unumli foydalanish mumkinligini ko'rsatib berish ko'zda tutilgan. Shuningdek, tadqiqot natijalaridan yoshlar tarbiyasida, milliy qadriyatlarni targ'ib qilishda foydalanish mumkin.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Mazkur tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslangan bo'lib, tarixiy-qiyosiy tahlil, germeneytik tahlil, struktural-semantik tahlil, tipologik tahlil kabi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanildi.

K.Imomovning "O'zbek xalq prozasi" [1] asarida xalq og'zaki ijodining janr xususiyatlari va badiiy-estetik tamoyillari atroflicha yoritilgan. Muallif matonat tushunchasining xalq prozasida tutgan o'rniga alohida e'tibor qaratgan. O.Madayevning "O'zbek xalq og'zaki ijodi" [2] monografiyasida o'zbek folklorining nazariy asoslari tahlil qilingan. Unda qahramon xarakterini shakllantirishda matonatning roli ochib berilgan. M.Afzalovning "O'zbek xalq ertaklari haqida" [3] asari ertaklardagi obrazlar tizimi va syujet qurilishini o'rganishda muhim manba vazifasini o'tadi. Muallif matonatli qahramonlar tipologiyasini yaratgan.

B.Sarimsoqovning "O'zbek adabiyotida saj" [4] tadqiqoti xalq og'zaki ijodining badiiy xususiyatlarini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Unda matonatni ifodalovchi badiiy vositalar tahlil qilingan. O.Madayevning "Xalq og'zaki poetik ijodi" [5] asarida folklor asarlarining poetik xususiyatlari va g'oyaviy-badiiy jihatlari tadqiq etilgan. V.Y.Proppning "Ertakning morfologiyasi" [6] asari ertaklarning struktural tahlili uchun metodologik asos vazifasini o'tadi. A.B.Lordning "The Singer of Tales" [7] tadqiqoti og'zaki irod namunalarining yaratilishi va tarqalish qonuniyatlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qildi. M.Jo'rayevning "O'zbek xalq ertaklari poetikasi" [8] asari ertaklardagi badiiy-tasviriy vositalarni o'rganishda qo'l keldi. Y.Saidovning "O'zbek xalq

og'zaki ijodi tarixi" [9] monografiyasi folklor janrlarining tarixiy taraqqiyotini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Natijalar va muhokama

O'zbek xalq ertaklari va afsonalarida matonat tushunchasining ifodalanishi ko'p qirrali va chuqur mazmunga ega. Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, matonat tushunchasining quyidagi asosiy jihatlari aniqlandi:

Qahramonlarning sinovlardan o'tish motivi matonat tushunchasining eng yorqin ifodalanish shakli hisoblanadi. Xalq ertaklarida bu sinovlar odatda uch bosqichli tizim asosida quriladi [8]. Birinchi bosqich - jismoniy sinovlar, ikkinchi bosqich - aqliy sinovlar, uchinchi bosqich - ma'naviy-ruhiy sinovlar. Masalan, "Malikai Husnobod" ertagida qahramon yetti yil davomida turli qiyinchiliklarni yengib o'tadi. "Alpomish" dostonida qahramon Barchinning shartlarini bajarish uchun ulkan matonat ko'rsatadi.

Matonat tushunchasi ko'pincha ramziy obrazlar orqali ifodalanadi. Tosh - bardosh va sabr-toqat ramzi, tog' - mustahkamlik va matonat timsoli, temir - qat'iyat va bukimaslik ramzi sifatida talqin etiladi [10]. Bu ramzlar syujet rivojida muhim rol o'ynaydi va qahramonning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiladi.

Ma'naviy yuksalish jarayonida matonatning o'rni alohida ahamiyatga ega. Xalq og'zaki ijodida matonat shunchaki jismoniy kuch-qudrat emas, balki ma'naviy kamolotning muhim bosqichi sifatida talqin qilinadi [1]. Qiyinchiliklar qahramonni nafaqat kuchliroq, balki donuroq va ma'nan yetukroq qiladi. Bu jarayonda qahramonning ichki dunyosi, ruhiy holati va xarakter evolyutsiyasi chuqur psixologik tahlil qilinadi.

Gender xususiyatlari nuqtai nazaridan matonatning namoyon bo'lishi turlicha ko'rinishlarga ega. Ayol qahramonlar ko'proq ruhiy matonat, sabr-bardosh va ichki kuch-qudrat namoyish etadilar. Masalan, "Orzigul" ertagidagi bosh qahramon yetti yil davomida sevgilisini kutadi va turli sinovlardan o'tadi. Erkak qahramonlar esa ko'proq jismoniy matonat, jasorat va shijoat ko'rsatadilar [10].

Matonat tushunchasi syujet qurilishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonning matonati syujet rivojini ta'minlaydi va asarning g'oyaviy-badiiy yaxlitligini ta'minlashga xizmat qiladi [3]. Har bir sinov va to'siq qahramonning matonatini yanada yorqinroq namoyon qiladi.

Badiiy tasviriy vositalar tizimida matonat tushunchasi o'ziga xos o'rin egallaydi. Xalq og'zaki ijodida matonatni tasvirlash uchun o'xshatishlar,

sifatlashlar, mubolag'alar keng qo'llaniladi [4]. Masalan, qahramonning matonati tog'ga, uning bardoshi toshga, shijoati sherga o'xshatiladi.

Matonatning ijtimoiy ahamiyati ham alohida e'tiborga molik. Xalq ertaklari va afsonalarida matonatli qahramon nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatga erishadi, balki butun jamiyat farovonligi uchun xizmat qiladi [2]. Bu orqali matonat tushunchasining ijtimoiy-axloqiy ahamiyati ochib beriladi.

Zamonaviy talqinda matonat tushunchasi yangi ma'no-mazmun kasb etmoqda. Globallashuv sharoitida matonat nafaqat jismoniy yoki ruhiy bardosh, balki axborot oqimiga bardosh berish, o'z milliy qadriyatlarini asrash, innovatsion o'zgarishlarga moslashish qobiliyati sifatida ham talqin etilmoqda.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalq og'zaki ijodida matonat tushunchasi ko'p qirrali va chuqur falsafiy-axloqiy mazmun kasb etadi. U shaxs kamolotining muhim omili, jamiyat taraqqiyotining zaruriy sharti sifatida talqin etiladi.

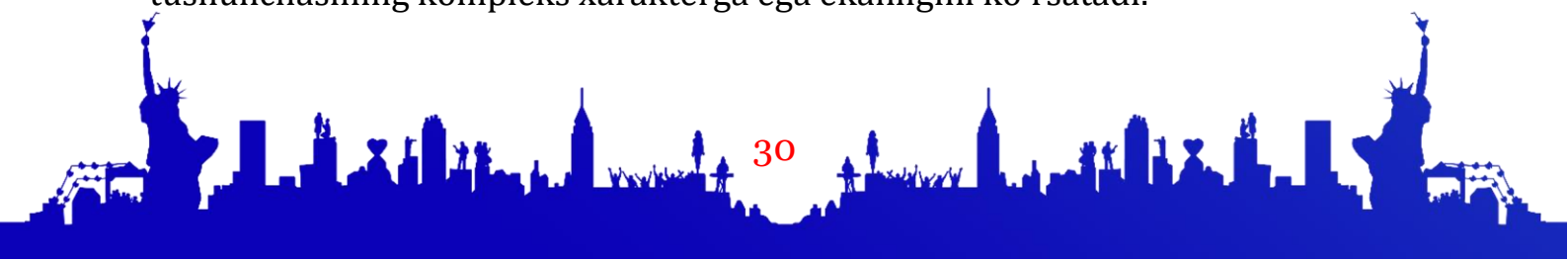
Xalq og'zaki ijodida matonat tushunchasining lingvopoetik xususiyatlari ham alohida e'tiborga molik. Matonatni ifodalovchi leksik birliklar, frazeologik birikmalar va maqollar tizimi boy va rang-barang. Masalan, "tosh bosmoq", "tog'dek mahkam turmoq", "temirdek mustahkam" kabi iboralar matonatning turli qirralarini ochib beradi.

O'zbek xalq ertaklarida matonat tushunchasi ko'pincha qahramonning ismiga ham singdirilgan. Masalan, "Alpomish" dostonidagi "Alp" so'zi nafaqat jismoniy kuch-qudrat, balki ma'naviy matonat ramzi hamdir. "Tohir va Zuhra" dostonidagi Tohir ismining ma'nosi "pok, toza" bo'lib, u qahramonning ma'naviy pokligiga va matonatiga ishora qiladi [3].

Matonat tushunchasi xalq og'zaki ijodida pedagogik-tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Ertaklar va afsonalarda matonatli qahramonlar yoshlar uchun ibrat namunasi sifatida taqdim etiladi. Ular orqali yoshlarga sabr-toqat, matonat, mardlik kabi fazilatlar singdiriladi.

Folklorshunos olimlarning ta'kidlashicha, o'zbek xalq og'zaki ijodida matonat tushunchasi bilan bog'liq syujetlar universal xarakterga ega. Ya'ni, ular turli xalqlar folklorida ham uchraydi. Bu esa matonat tushunchasining umuminsoniy qadriyat ekanligini ko'rsatadi [6].

Xalq ertaklarida matonat ko'pincha ma'rifiy g'oyalar bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Qahramonlar nafaqat jismoniy kuch-qudrat va bardosh, balki aql-zakovat, ilm-ma'rifat orqali ham g'alabaga erishadilar. Bu esa matonat tushunchasining kompleks xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodida matonat tushunchasining transformatsiyasi ham kuzatiladi. Qadimgi afsonalarda matonat ko'proq jismoniy kuch-qudrat bilan bog'liq bo'lsa, keyingi davr ertaklarida uning ma'naviy-axloqiy jihatlari ustuvor bo'lib borgan.

Matonat tushunchasi bilan bog'liq motivlar va syujetlarning tarixiy evolyutsiyasi ham diqqatga sazovor. Dastlab sodda syujetlar asosida tasvirlangan matonat keyinchalik murakkab kompozitsion qurilmalar orqali ifodalana boshlagan. Bu evolyutsiya xalqning estetik didining o'sishi bilan bog'liq.

Xulosa

O'zbek xalq ertaklari va afsonalarida matonat tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. U qahramonlarning xatti-harakatlari, syujet rivojlanishi va badiiy tasviriy vositalar orqali har tomonlama namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, matonat tushunchasi quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

Birinchidan, matonat xalq og'zaki ijodida universal qadriyat sifatida talqin etiladi. U barcha xalq vakillari uchun birdek qadri va zarur fazilatdir. Ikkinchidan, matonat tushunchasi shaxs kamolotining muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonlar aynan matonat tufayli ulkan yutuqlarga erishadilar va ma'naviy yuksaladilar. Uchinchidan, matonat jamiyat taraqqiyotining muhim sharti sifatida taqdim etiladi. Xalq ertaklarida matonatli qahramonlar nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatga erishadilar, balki butun jamiyat farovonligi yo'lida xizmat qiladilar.

Zamonaviy davr uchun ham matonat tushunchasi o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Aksincha, globallashtirish va tezkor o'zgarishlar sharoitida matonatli bo'lish yanada dolzarbroq ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlar tarbiyasida xalq og'zaki ijodi namunalaridan, xususan matonat bilan bog'liq syujet va motivlardan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imomov K. O'zbek xalq prozasi / K. Imomov. - Toshkent: Fan, 2010. - 256 b.
2. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi / O. Madayev. - Toshkent: Mumtoz so'z, 2018. - 368 b.
3. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida / M. Afzalov. - Toshkent: O'qituvchi, 2012. - 224 b.
4. Sarimsoqov B. O'zbek adabiyotida saji / B. Sarimsoqov. - Toshkent: Fan, 2014. - 182 b.
5. Madayev O. Xalq og'zaki poetik ijodi / O. Madayev. - Toshkent: Sharq, 2016. - 312 b.

6. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки / В.Я. Пропп. - Москва: Лабиринт, 2001. - 192 с.
7. Lord A.B. The Singer of Tales / A.B. Lord. - Harvard: Harvard University Press, 2019. - 307 p.
8. Jo'rayev M. O'zbek xalq ertaklari poetikasi / M. Jo'rayev. - Toshkent: Fan, 2015. - 276 b.
9. Saidov Y. O'zbek xalq og'zaki ijodi tarixi / Y. Saidov. - Toshkent: Universitet, 2017. - 248 b.
10. Razzoqov H. O'zbek xalq og'zaki ijodida qadriyatlar talqini / H. Razzoqov. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013. - 196 b.

